

Голобуцький В.А.

*Историк українського козацтва,
спеціаліст по економічній історії України
г. Київ, Україна*

[Біографія](#)

Тарас Трясило

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

Заспівали козаченьки

Пісню тії ночі, -

Тії ночі кривавої,

Що славою стала

Тарасові, козацеству,

Ляхів що приспала.

Тарас Шевченко

Перед тим як вирушити з-під Хотина на Україну, козаки відрядили до короля своїх посланців. Вони просили визнати козацькі права за всіма учасниками війни, а також дозволити їм проживати в магнатських і шляхетських маєтках. Козаки сподівалися, що польський уряд зважить на їхні великі заслуги в боротьбі з турками і задовольнить принаймні ці найважливіші вимоги.

Але панська пам'ять у таких випадках була дуже коротка. Польський уряд вислухав

козацьких посланців і зробив усе навпаки. Призначеній у козацьких справах комісії було доручено вжити таких заходів: переглянути реєстр і звести його до 3 000 чоловік; решту козаків, тобто приблизно 40 000 учасників війни, виписати з реєстру і повернути під владу їхніх панів. Одночасно польський уряд забороняв будь-які зв'язки української людності з Запорожжям. За втечу туди і продаж запорожцям хліба, зброї, пороху, свинцю тощо наказано було карати на горло.

Але козаки і слухати не хотіли про ці постанови. Повернувшись на Україну, вони не розходились по домівках. Навпаки, зберігаючи військовий устрій (полки і сотні) козацьке військо розташувалось «на квартирах» у маєтностях магнатів і шляхти. До нього зразу ж почали приєднуватись селяни.

Якраз у цей час, 10 квітня 1622 року, помер Петро Сагайдачний, тяжко поранений під Хотином. Польські правлячі кола зустріли смерть Сагайдачного з жалем і тривогою. Волинський магнат князь Юрій Збараський писав королю: «Вчора дістав звістку - помер Сагайдачний, такий вірний і відданий вашій королівській милості і Речі Посполитій гетьман запорозький; легко зрозуміти, що за його життя легше було б домовитися з козаками. Бозна, кого вони оберуть тепер собі на гетьмана: дуже ймовірно, що, за своїм звичаєм, найбільш свавільного».

І справді, на раді, яка відбулася в надто бурхливій обстановці, козаки примусили урядову комісію вийти з кола. На гетьмана було обрано Оліфера Голуба. Голуб хоч і належав до заможного козацтва, однак підтримував зв'язок із козацькою масою. «Перемогла, як бачимо, сильна чернь, - писав король київському біскупу, - вона не погодилась ні з нами, ні з намірами Речі Посполитої...».

Отже, в Східній Україні стояло велике козацьке військо, більша частина якого складалася з колишніх кріпаків. До того ж воно чимраз збільшувалось. Дуже стурбовані цим, король і магнати почали збирати своє військо. «Закликаючи шляхту до зброї, король писав, що козаки на Україні, «забувши вірність і підданство, встановлюють свою удільну Річ Посполиту (республіку), зазіхають на життя і майно невинних людей (шляхти). Вся Україна підкорена ними, шляхтич у домі своєму не вільний, в містах і містечках... все управління, вся влада у козаків... Не один шляхетський дім... скривавили власні піддані, що іменують себе козаками».

Влітку 1625 року пани зібрали в Барі, на Поділлі, великі сили. Як і раніше, Бар був резиденцією коронного гетьмана. Тепер цю посаду займав магнат Станіслав Конецпольський. 15 вересня Конецпольський із військом вирушив з Бара. За ним ішло й посполите рушення, зібране з українських воєводств. Панське військо налічувало близько 30 000 чоловік. Отже, пани збиралися кинути на козаків такі приблизно сили, які чотири роки тому послали під Хотин. Скоро до Конецпольського приєдналися ще королівські комісари, магнати: Костянтин Вишневецький, Юрій Збараський, Адам Калиновський, Мартин Казановський та інші. Вони вели з собою надвірні команди.

Близько 20 жовтня польське військо переправилось на лівий берег Південного Бугу і через Паволоч вирушило на Білу Церкву. Район Білої Церкви, Канева, Корсуня, Черкас і Чигирин якраз і був основним місцем зосередження козацтва. Отже, Конецпольський хотів придушити козацтво в самому його гнізді.

Коли польське військо з'явилося на річці Росі, в козацькому середовищі розгорілася гостра боротьба. Особливої сили вона набрала на Запорозжжі, де реєстровська залога з'єдналася з запорожцями. На чолі прихильників угоди з панами тут стояв реєстровий полковник Михайло Дорошенко, що був колись у близьких взаєминах із Сагайдачним. Противники такої угоди, тобто основна частина козацтва, об'єдналися навколо запорожця Марка Жмайла. В ході боротьби то один, то другий табір висував свого гетьмана. Спочатку на гетьмана було обрано Дорошенка, пізніше ним став Жмайло.

11 жовтня коронне військо підійшло до Канева. Тут було 3 000 козаків. Не бажаючи коритися панам, вони вийшли з міста в напрямку Черкас. Туди збиралося козацтво і з інших місць. Із Черкас козаки вирушили далі, в напрямку Запорозжжя. В гирлі ріки Цибульки, правої притоки Дніпра, в селі Таборищі (розташованому неподалік од Кременчука), вони зустрілися з запорожцями під проводом Жмайла, які йшли на об'єднання з ними. Жмайло віз із собою артилерію. Біля Таборища, за милю від містечка Крилова, козацьке військо стало табором. Тут зібралося близько двадцяти тисяч повстанців.

Ледве встигли козаки покопати шанці і насипати вали, як 24 жовтня до Крилова підійшов Конецпольський. За якусь годину біля козацьких позицій з'явилися польські комісари. Вони запропонували козакам погодитись на скорочення реєстру до 5 000 чоловік. Решта козаків повинна була повернутися до своїх панів. Увечері до Конешцпольського прибуло 13 козацьких старшин з відповіддю. Вона була коротка: козаки відкидали панські умови. Розлючений Конецпольський закричав: «Ви скоро покуштуєте наших шабель!» - і наказав затримати старшин. Він хотів виграти час, щоб ранком напасти на козацький табір.

На світанку другого дня почався бій. Просторий степ вкрили жовніри. Посередині йшло коронне військо з Конецпольським і загони посполитого рушення на чолі з князем Збараським. На правому крилі старшинував київський воевода Хома Замойський, на лівому - галицький каштелян Мартин Казановський. Наблизившись до козацького табору, польське військо рушило на нього, як бурхлива річка. Польська артилерія розпочала страшенну стрілянину. Проте козаки не тільки витримали приступ, а й завдали ворогові тяжкого удару. Великих втрат зазнали пани від козацької кінноти, захованої в яру. Розгорнувшись у лаву, вона несподівано атакувала праве польське крило. Казановський кинув свої частини на правий, слабо укріплений кут козацького табору. Але вдертися в табір йому не вдалося. «Козаки, - писав очевидець, - відбивали кожен новий приступ дедалі частішими залпами».

Бій тривав цілий день. Увечері, коли все оповила темрява, Конецпольський відвів своє військо на попередні позиції і почав готуватись до нового штурму. Весь день 26 жовтня жовніри плели туруси - високі циліндричні кошики, в які насипали землі. Військо запасало порох і кулі.

Вночі до козаків перебіг польський жовнір і сповістив про підготовку штурму. Тієї ж ночі козацьке військо непомітно залишило табір і попрямувало на схід - до озера Розсоховатого.

Перейшовши в двох місцях це довге і вузьке озеро, козаки зупинились біля другого - Курукового озера. Щоб затримати поляків, вони залишили біля першої переправи 1 500, біля другої - 2 000 чоловік і почали шукати місце для табору. Найпридатнішим здавався простір між озером і рештками старого городища. З городищем межувало болото, вкрите густою і високою осокою. Воно могло стати пасткою для ворога.

Часу для влаштування табору було замало, бо Конецпольський вже відрядив погоню - Станіслава Потоцького з кіннотою. Біля першої переправи через Розсоховате козацька засідка зустріла панську кінноту кулями. Потоцькому вдалося відтіснити козаків. Але подолати засідку біля другої переправи він не міг і почав чекати підходу головного війська. Тільки під натиском великої сили козаки залишили переправу і відступили до Курукового озера.

Перебрівши Розсоховате, Конецпольський всіма силами повів наступ на козаків, не давши їм як слід укріпити свої позиції. Але біля самого табору поляки потрапили в багно. Козаки відкрили по них згубний вогонь. Пізніше біскуп Пясецький писав: «Від козацьких самопалів полягло чимало кінноти, а особливо іноземної піхоти». Конецпольський з Казановським і самі ледве вибрались із болота. Козаки відбили наступ з великими втратами для ворога.

За кілька днів, 1 листопада, випав сніг і настали морози. Зима і великі втрати людьми примусили Конецпольського подумати про мир, і він відправив у козацький табір посланців. Почалися переговори. Становище козаків теж було тяжке. Воно ще більше ускладнювалося внутрішніми суперечностями: реєстрова старшина прагнула до угоди і миру з панами.

5 листопада в козацькому таборі стався переворот: від Жмайла було відібрано булаву і проголошено гетьманом Михайла Дорошенка. На другий день Дорошенко з усією старшиною прибув до Конецпольського і прийняв усі умови польської сторони. Підписаний тут так званий Куруківський трактат містив такі пункти: реєстр міг мати не більше 6 тисяч чоловік; решта козаків повинна була повернутися до своїх панів. Складати реєстр треба було не на місці, а після повернення козаків додому. Всі, хто проживав у маєтках манатів і шляхти, мусили вийти з них. Виголошувалась амністія учасникам повстання.

Окремі пункти торкалися Запорозжя. Реєстровці зобов'язувалися поставити на Запорозжі залог у одну тисячу чоловік, спалити запорозькі човни і припинити будь-які

зв'язки по Дніпру між Запорожжям і волостю. Інакше кажучи пани намагалися відрізати Запорожжя від інших українських земель, аби потім розгромити низове козацтво. Щоб забезпечити старшині складання реєстру, Конецпольський залишив на Наддніпрянщині 15-тисячне військо на чолі з Казановським. Воно мало розташуватися в Києві, Василькові, Трипіллі, Ржищеві, Станках і Фастові. Складання реєстру проходило в напруженій обстановці. Заворушення в Східній Україні тривали. Основна маса козаків добре розуміла, що їй не попасти до реєстру.

Наприкінці грудня 1625 року реєстр уже було складено. Приблизно тоді ж реєстрове військо поділили на шість полків - Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський і Черкаський. Полки іменувалися за назвою міста або містечка, де були управління полку і проживала полкова старшина на чолі з полковником. Полки поділялися на сотні. В сотні старшинував сотник із сотенною старшиною. Артилерія реєстру з майстернями, а також військова музика були розміщені в Каневі.

Після Куруківського договору пани ще дужче почали гнобити простий люд. Розташовані в містах і містечках жовніри бешкетували і грабували жителів. Кривавими заходами впроваджувалась унія і католицтво. Не набагато кращим було і становище реєстровців. Багатьох козаків обернули на кріпаків. Коронний гетьман Конецпольський використовував реєстрових козаків для охорони своїх маєтків. Місцеві пани зневажали козацькі вольності - силою притягали козаків до відбування повинностей, забирали у них майно, хапали і мордували, як своїх кріпаків. У скарзі, адресованій сеймові, козаки 1627 року писали, що ні у кого не можуть знайти захисту від насильств. Старшина, з свого боку, скаржилась на те, що місцева шляхта чинить їй різні утиски; не дозволяє торгувати, заводити промисли і мати шинки.

Рятуючи себе від панського свавілля, селяни, міщани і козаки тікали на Запорожжя. Урядовий комісар реєстру Хмелецький у травні 1629 року писав королю: «На Запорожжі зібралось козаків майже стільки, скільки їх було під Хотинном, або навіть більше».

Наприкінці 1629 року на Східну Україну повернулося військо, виряджене за три роки перед тим у Прибалтику в зв'язку з польсько-шведською війною. Воно було в руках уряду каральною силою. Прихід його означав, що на Україні знову почнеться кривава розправа з народом.

Навесні 1630 року на Запорозжжі почалося повстання. На чолі козацтва став талановитий і відважний проводир Тарас Федорович (Трясило). Під його керівництвом 10-тисячне військо вирушило на Черкаси. Там була резиденція панського прихильника, гетьмана реєстрового війська Чорного, і стояла частина реєстровців із старшиною. Тарас Федорович звернувся до українського народу з універсалом, закликаючи повстати проти гнобителів і вигнати карателів. Заклик до боротьби пролунав по всій Східній Україні. Звідусіль до Черкас почали збиратися селяни, міщани й козаки.

В середині березня запорожці вже були під Черкасами. Зупинившись за кілька кілометрів од міста, вони відрядили туди розвідників. Останні оточили будинок Чорного, захопили його самого в ліжку і приставили в козацький табір. Козацький суд постановив скарати Чорного на горло.

Довідавшись про арешт Чорного, реєстрова старшина втекла з Черкас до Корсуня, де стояв загін жовнірів. У Корсунь почали прибувати й інші старшини з загонами реєстровців. Скоро там зібралося близько 3 000 реєстрових козаків.

Із Черкас запорожці вирушили слідом за реєстровою старшиною і 4 квітня підійшли під Корсунь, В місті спалахнуло повстання. Міщани стріляли в жовнірів з вікон хат, з горищ. Реєстровці залишили свою старшину і приєдналися до повстанців. Старшина і польські офіцери з частиною жовнірів утекли в Бар - головну квартиру Конецпольського. Вони просили коронного гетьмана «захистити їх - вірних королівської милості воїнів - від свавільників».

Конецпольський звернувся з відозвою до магнатів і шляхти Східної України. Оповідяючи їх про повстання, коронний гетьман писав: «Прошу Вас, моїх милостивих панів до яких найближче ця пожежа і які вже раніше зазнали, що таке хлопське свавілля, добровільно прибути до війська його королівської милості, щоб гасити цей вогонь хлопською кров'ю. Шляхта із збройною челяддю і жовніри почали з'їжджатися до Бара.

Повстання тим часом ширилось. Після Корсуня козаки здобули Канів, а потім Переяслав. З усіх боків до Бара надходили тривожні звістки. Конецпольський став поспішати. Він відправив на Переяслав, де почали збиратися повстанці, з загоном шляхти відомого своєю жорстокістю коронного стражника Самуїла Лаща. Банда Лаща з лютою ненавистю винищувала місцеву українську людність. Лащівці вирізували, не милуючи ні старих, ні малих, цілі містечка. Зокрема, вони вчинили криваву розправу в Лисянці й Димері.

Слідом за Лашем вирушив і сам Конецпольський. Своїй ганебній місії Конецпольський хотів надати характеру хрестового походу проти іновірців. До Бара на проводи коронного гетьмана зібралася вся навколишня шляхта. Під час урочистого богослужіння члени католицького ордену домініканців обнесли навколо костюлу, а потім освятили меч Конецпольського, благословивши коронного гетьмана, як писав очевидець, «Русь викоринити». У війську коронного гетьмана було 12 000 чоловік.

Дорогою на Переяслав Конецпольський ледве не попав у полон до козаків. Підійшовши до Києва, він почав переправлятися через Дніпро. Вночі, коли велика частина польського війська була вже на лівому березі, на штаб Конецпольського напала козацька розвідка. Зчинився переполох. Конецпольський спішно відійшов від Києва. Одержавши підмогу, він переправився через Дніпро і попрямував на Переяслав. За кілька днів польське військо вже зайняло позиції під містом.

Коронне військо переважало козаків. Окрім піхоти, воно мало численну кінноту і сильну артилерію. Проте Конецпольський не наважився зразу ж наступати на Переяслав, а став чекати підходу нових частин і намагався не пропустити в Переяслав повстанські загони. Одного разу Лащ оповістив його, що до міста наближаються повстанці. Конецпольський з 2 000 добірних жовнірів кинувся на них і оточив з усіх боків. Повстанців було всього кілька сотень. Вони засіли в топі, яка одиноко стояла в полі, і мужньо відбивалися. Але сили їхні майже вичерпались, і смерть уже літала над головами. В цей час із польського війська в Переяслав до козаків перебігло двоє слуг. Вони розповіли про те, що діялося в полі. Тарас Федорович негайно вирушив на польський табір, де лишився за старшого польний гетьман Микола Потоцький. Почалась жахлива січа. На допомогу Потоцькому в табір повернувся Конецпольський. Бій припинивсь тільки тоді, коли почалася грізна злива. Козаки захопили 3 гармати, 2 гаківниці, різну іншу зброю і відійшли до Переяслава. Обидві сторони зазнали великих втрат. Козаки вбили прибічника Конецпольського, його радника ротмістра Ганнібала, «за яким, - писав сучасник, - сам пан гетьман, як за батьком, плакав». Загинуло багато іншої «значної» шляхти.

Близько середини травня вночі невеликий козацький загін проник у ту частину польського табору, де розташувався штаб Конецпольського. Штаб охороняла добірна шляхетська корогва - Золота рота. В Золотій роті було 150 шляхтичів із «найзнатніших» родин. Захплена зненацька козаками, Золота рота після короткого бою була винищена.

Тарас Шевченко так зобразив події цієї ночі:

Лягло сонце за горою.
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара.
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панкн -
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшкн-панки
Та й не повставали:
Зійшло сонце - ляшки-панки
Покотом лежали.

Напад и на польський табір не припинялись. 18 травня Конецпольський звернувся до шляхти українських воеводств Він закликав її поспішати на допомогу, бо становище його щодень гіршало. Справді, в тилу польського війська діяли невеликі повстанські загони. Біля Києва, щоб пани не могли переправити Конецпольському підмогу, повстанці спалили 50 великих човнів; між Баришівкою і Бурджанами винищили 1 500 загін жовнірів, що йшов під Переяслав. Повстанці нападали на польські загони також у Копачеві, Димері, Білгородці.

На початку червня відбувся ще один бій. Він завершив кампанію. Натхнені надією покінчити з ворогом, козаки навальне рушили на польський табір. Конецпольський зазнав великих втрат. Щоб перешкодити відступові поляків, козаки знищили пороми й човни для переправи на Дніпрі. Тепер становище польського війська було майже безпорадним. Пясецький писав, що за кілька тижнів під Переяславом загинуло жовнірів і шляхти більше, ніж за всю польсько-шведську війну. Поляки втратили близько десяти тисяч чоловік. Жовніри нарікали на коронного гетьмана і загрожували бунтом. Хоч скоро

до Конецпольського і прийшла підмога, він уже не сподівався на успіх і вирішив розпочати переговори.

Під Переяславом козаки завдали великого удару панському війську, але не змогли закріпити свої перемоги. Цьому, як і в попередніх повстаннях, заважала внутрішня боротьба в козацькому таборі. Старшина і частина колишніх реєстровців, які боялися поширення повстання, наполягали на угоді з панами. Тарас Федорович з десятима тисячами козаків, що стояли за дальшу боротьбу, залишив табір і пішов на Запорожжя. 8 червня між козацькою старшиною і Конецпольський було укладено трактат. Пани погодилися збільшити реєстр до 8 000 чоловік. З свого боку, реєстровці зобов'язались утримувати на Запорожжі залогу числом 2 000 чоловік, повернути гармати, захоплені у коронного війська, і полонених, а також вирушити за першим наказом короля на захист Речі Посполитої.

Народ з обуренням зустрів угоду козацької старшини з польськими панами. До того ж Конецпольський порушив трактат. Повернувшись до Бара, він заявив що Переяславський договір не має сили: козаків повинно бути тільки 6 000, як про це домовилися біля Курукового озера. Слідом за тим, на початку 1631 року, Конецпольський поставив частини кварцяного війська в Києві, Ніжині, Бихові, Березані, Дівиці й інших містах.

Але це не допомогло панам. У Ніжині, а потім у Канівському і Черкаському старостах незабаром вибухнули повстання. На допомогу повстанцям з Запорожжя знову вирушило козацтво на чолі з Тарасом Федоровичем. Козаки прагнули вигнати жовнірів і визволити Україну з-під гніту шляхти. На випадок поразки вони думали повернутися на Запорожжя і просити російського царя прийняти їх під свою владу.

На цей раз, однак, повстання не набуло такого розмаху, як раніше. Реєстровій старшині вдалося різними заходами стримати реєстровців від участі в русі. Тому запорожці мусили повернутися назад.

Источник: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На суші і на морі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Перевод в электронный вид: Бутенко О.П.

На нашем сайте Вы можете узнать больше о казачестве:

- [Казачество](#)
- [Епоха казачества](#)

•

•

[В случае использования материалов этого сайта активная ссылка на сайт обязательна](#)